

Mesâbîhu's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu'l-Fütûh'un Eşref el-Fukkâî'ye Aidiyeti Meselesi

The Question of Ashraf al-Fuqqâ'î's Ownership of Miftâh al-Futûh, one of the Commentaries on Masâbîh al-Sunnah

Mustafa Yasin AKBAŞ

Dr, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı
PhD, Afyon Kocatepe University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Hadith
Afyonkarahisar, Turkey

yakbas@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0257-1694>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22 Eylül / September 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Ekim / October 2021

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2021

Sayı / Issue: 27 **Sayfa / Pages:** 208-233

Atıf / Cite as: Akbaş, Mustafa Yasin. "Mesâbîhu's-Sünne Şerhlerinden Miftâhu'l-Fütûh'un Eşref el-Fukkâî'ye Aidiyeti Meselesi The Question of Ashraf al-Fuqqâ'î's Ownership of Miftâh al-Futûh, one of the Commentaries on Masâbîh al-Sunnah". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 27 (December 2021), 208-233.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.999347>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Özet

Müslümanların ilim tarihinde telif ettiği kitaplar muhtevasının yanı sıra telif tarihi, nüshaları, nakleden râvileri ve rivayet edildiği isnadları gibi özellikleri de taşımaktadır. Her bir kitap kendisine has bu özellikleri ile diğer eserlerden ayrılmakta ve tarihi süreçte ortaya çıkan ihtilafların giderilmesinde detay sayılabilecek bu bilgilere başvurulmaktadır. Özellikle yazma halde bulunan veya günümüze ulaşmayan eserler hakkındaki çözülmesi zor ihtilaflar söz konusu olduğunda, bu bilgiler hayati bir önem kazanmaktadır. Kitaplarla ilgili bilgileri derleyen kitâbiyât türü kaynaklarda çeşitli ilim dallarına ait kitapları ve bu kitaplara dair malumatı bulabilmekteyiz. Bibliyografik türdeki eserlerin yanı sıra kitaplar hakkında satır arası bilgi sunan tâlî kaynakları da dâhil ettiğimizde bu ihtilaflar büyük ölçüde çözülebilmektedir. Bu minvalde *Mesâbîhu's-Sünne* şerhleri arasında *Miftâhu'l-fütûh* isimli müellifi meçhul bir şerhten bahsedilmektedir. Bu eserle ilgili kısıtlı bilgi bulunmaktadır. Şerhleri listeleyen eserlerde ayrıca Eşref el-Fukkâî (öl. 707'den sonra) ve İbnü'l-Fukkâî (öl. 715/1315) de *Mesâbîh* şârihi olarak kaydedilmektedir. Eşref el-Fukkâî ile ilgili çok fazla malumat bulunmamakla birlikte Tîbî (öl. 743/1343) ve sonrasındaki âlimler "kâle'l-Eşref" gibi lafızlarla kendisinden nakilde bulunmaktadır. İbnü'l-Fukkâî ise günümüze ulaşan bazı yazma *Mesâbîh* şerhlerinin müellifi olarak anılmaktadır. Ayrıca Fukkâî nisbesi ile anılan iki müellif kimi yerlerde karıştırılmaktadır. Bu çalışmada *Miftâhu'l-fütûh*'un müellifinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Bunun için öncelikle bibliyografik kaynaklardaki bilgiler ile yazma nüshalardaki kayıtlar dikkate alınmıştır. Ayrıca başka eserlerde müellife veya esere yapılan atıflar, kütüphane kataloglarındaki bilgiler, günümüzde kaleme alınan araştırmalar ve tahkiklerdeki tahrîrler bu aidiyetin tespitinde sorgulanmıştır. Literatür çalışmalarındaki tespitlerin yeni bulgularla gelişmeye ve kimi zaman değişmeye müsait olması nedeniyle elde edilen sonuçlar yazma nüshalarla teyit edilebildiği ölçüde ifade edilmiştir. Kesin bir kanaate ulaşılamayan durumlarda ise sonraki çalışmalara kapı aralamak amacıyla muhtemel sonuçlara işaret edilmiştir. Kâtib Çelebi (öl. 1067/1657) *Keşfü'z-zunûn*'da *Miftâhu'l-fütûh*'u müellifi meçhul, dört kaynaktan rumuzlarla nakilde bulunan ve 21 Ramazan 707 yılında tamamlanmış bir şerh olarak tanıtmaktadır. Bu bilgiler ulaştığımız yazma nüshalarla uyuşmaktadır. Müellifi ise yazma nüshaların metin veya ferağ kayıtları kısımlarında ifade edildiği üzere Eşref el-Fukkâî'dir. Muhtemelen Kâtib Çelebi eserin müellif kaydı bulunmayan bir nüshasını görmüş ve ilgili notları almıştır. Eşref el-Fukkâî Moğol yıkımı ile siyasi kargaşanın hâkim olduğu bir dönemde Tebriz'de yaşamıştır. Onun hayatı ve eserleri konusunda bilgi sahibi olamayışımız muhtemelen yaşadığı dönem ve ortam ile alakalıdır. Bu şerhe müellifle yaklaşık aynı dönemlerde ve aynı şehirde yaşayan Tîbî çokça başvurmuş, naklettiği kimi görüşleri hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. *Miftâhu'l-fütûh*'ta özellikle garîbu'l-hadîs kaynaklarından iktibaslar ile Eşref el-Fukkâî'nin hadislerle alakalı yaptığı yorumlar dikkat çekmektedir. Müellifin ilmî kişiliğini yansıtan bu özellikler, şerhin sonraki kaynaklarda yer almasında etki etmiştir. Ek kısma örnekleri konulan yazma nüshaları günümüze ulaşsa da pek çok müellifin Tîbî aracılığıyla metne ulaşması ise dikkat çekicidir. Eşref el-Fukkâî ile İbnü'l-Fukkâî, isimleri ve nisbeleri yönüyle birbirleriyle karıştırılmaya müsaittir. İbnü'l-Fukkâî'ye nispet edilen *Mesâbîh* şerhi, muhtemelen bu benzerlikten dolayı yapılan hatalı bir nispettir. Ancak yaptığımız incelemede iki müellif arasında dedelerinin isimleri, künyeleri, yaşadıkları şehir ve mensup oldukları mezhep yönüyle farklılıklar bulunmaktadır. İki müellif ve bir eserle alakalı günümüzdeki çeşitli çalışmalarda hatalı veya eksik bilgiler yer almaktadır. Makalede ortaya konulan bulgular aracılığıyla bu karışıklık giderilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Mesâbîhu's-Sünne*, *Miftâhu'l-fütûh*, Eşref el-Fukkâî, İbnü'l-Fukkâî.

Abstract

In addition to the content of the books that were written in the Islamic science history, they also have features such as the date of writing, their copies, the narrators who transmitted them and the isnads from which they were narrated. Each book is distinguished from other works with such unique features, and these details are used to resolve the conflicts that have arisen in the historical process. This information is of vital importance, especially when it comes to hard-to-resolve disputes about manuscripts or works that have not survived. We can find works belonging to various branches of science and information about these books in bibliographic sources that compile information about books. These disputes can be resolved to a large extent by using secondary sources that provide interlinear information about books as well as bibliographic sources. Among the commentaries of *Masâbîh al-Sunnah*, an annotation named *Miftah al-futuh* of an unknown author is mentioned. There is limited information about this work. In the works listing the commentaries, Ashraf al-Fuqqâ'î (d. after 707) and Ibn al-Fuqqâ'î (d. 715/1315) are also recorded as *Masâbîh* commentators. Although there is not much information about Ashraf al-Fuqqâ'î, Tîbî (d. 743/1343) and later scholars quoted from him with words such as "Kale al-Ashraf". Ibn al-Fuqqâ'î is known as the author of some *Masâbîh* commentaries that have survived to the present day. In this study, it is aimed to determine the author of *Miftah al-futuh*. For this, first of all, the information in the bibliographic sources and the records in the manuscripts were taken into consideration. In addition, references to the author or the work in other writings, information in library catalogues, footnotes in current research, and investigations were examined to determine to whom it belongs. Since the new data in the literature studies lead to developing and sometimes changing the findings, the results are expressed to the extent that they can be confirmed with manuscripts. In cases when a definite conclusion cannot be reached, possible results are pointed out in order to enable further studies. In *Kashf al-Zunûn*, Kâtib Jalabî (d. 1067/1657) introduces *Miftah al-futuh* as an annotation with an unknown author, transmitted under pseudonyms from four sources and completed on 21 Ramadan 707. This information is consistent with the manuscripts we have reached. Its author is Ashraf al-Fuqqâ'î, as stated in the text or completion information parts of the manuscripts. Kâtib Jalabî may have seen a copy of the work that does not have an author's record and took the notes. Ashraf al-Fuqqâ'î lived in Tabriz during a period of Mongol destruction and political turmoil. Our lack of information about his life and works is probably related to the period and environment in which he lived. Tîbî, who lived in the same city and at the same time as the author, referred to this commentary a lot and made evaluations about some of his views. In *Miftah al-futuh*, especially the quotations from the sources of *garîbu'l-hadith* and the comments made by the author about the hadiths draw attention. These features, which reflect the scholarly personality of the author, have affected the inclusion of the commentary in later sources. Although the manuscripts have survived to the present day (examples can be found in the appendices), it is noteworthy that many authors have reached the text through Tîbî. Ashraf al-Fuqqâ'î and Ibn al-Fuqqâ'î are suitable to be confused with each other in terms of their names and nisbes. However, in our analysis, there are differences between the two authors in terms of the names of their grandfathers, their tags, the city they live in and the sects they belong to. There is erroneous or incomplete information in various studies about these two authors and the work today. This confusion is cleared by the findings presented in the article.

Keywords: Hadith, *Masâbîh as-Sunnah*, *Miftah al-Futuh*, Ashraf al-Fuqqâ'î, Ibn al-Fuqqâ'î.

Giriş

Tarihsel süreçte yazılan her bir kitabın kendine has yönleri bulunmaktadır. Bu yüzden aynı konuda kaleme alınan çok sayıda kitabı tanıyıp özelliklerini bilmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır. Farklı ilim dallarındaki konulara dair yazılan binlerce kitabı söz konusu ettiğimizde bu durum daha güç bir hale gelmektedir. Üstelik bu kitaplardan bir kısmı henüz yazma halinde veya günümüze ulaşmamışlardır. Kitapların sayısı arttıkça bu farklılıkların belirlenip bir araya getirilmesine, olası kayıplarda eserler hakkında bilgi sahibi olunmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç sonucunda kaleme alınan kitâbiyât türü eserlerde farklı ilim dallarında telif edilen kitapların listesi oluşturulmuştur. Kitapların hususi özelliklerinin yanı sıra, o kitapla alakalı yapılan çalışmalar da kitâbiyât türü eserlerin muhtevasında yer almıştır.

İlk bibliyografik eser olarak kaydedilen İbnü'n-Nedîm'in (öl. 385/995) *el-Fihrist*'inden günümüze kadar farklı hacimlerde ve çeşitli yöntemlerle hazırlanan hususi kaynaklar bulunmaktadır. Bu kaynaklardaki bilgilerden hareketle günümüze ulaşmayan eserler bilinmekte ve bu eserlerin özellikleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Ayrıca eser veya müellifi ile ilgili ihtilaf bulunan bazı örneklerin çözümünde, bibliyografik kaynaklardaki küçük sayılabilecek detayların önemli bir işlevi bulunmaktadır. Tarih, tabakât-teracîm, şerh gibi kaynaklarda da bibliyografik eserlerdeki bilgileri güçlendiren veya hataları tashih etmeye yarayan malumata rastlanmaktadır. Kaynaklardaki küçük detaylardan ulaşılan önemli sonuçların bir örneği de *Miftâhu'l-Fütûh* isimli *Mesâbîhu's-Sünne* şerhinde karşımıza çıkmaktadır.

Ferrâ el-Begavî'nin (öl. 516/1122) *Mesâbîhu's-Sünne* isimli hadis kitabına 40'a yakın şerh yazılmıştır.¹ Matbu 5 şerhin yanı sıra 19 şerhin yazma nüshaları kütüphanelerde yer almaktadır. Şerhleri listeleyen çalışmalar incelendiğinde bazı şerhlerin müellifi hakkında

¹ Şerhleri listeleyen eserlerdeki farklılıklar, bu listelerde yer almayan başka şerhlerin ortaya çıkma ihtimali, listelerde zikredildiği halde şerh dışındaki bir türde sayılabilecek eserlerin bulunması ile aslında başka bir eserin şerhi olan ancak hatayla *Mesâbîhu's-Sünne* şerhi şeklinde zikredilen eserler sebebiyle bu sayı yaklaşık olarak ifade edilmiştir. Krş. Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987), 1/63-72 (Neşredenin girişi); Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslami ve beyâni şurûhihâ* (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1439), 1713-1722; Mücteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 111-114; es-Seyyidü's-Şerîf Muhammed b. Cafer Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 380; Fatin Hasan Abdurrahmân Hulvânî, *el-İmam el-Hafız Şerefüddîn el-Hüseyin b. Abdullâh et- Tîbî ve Memnhecuhu fi Kitâbihi'l-Kâşif an Hakâiki's-Sünen* (Mekke: Ümmü'l-Kura, Doktora, 1998), 1/33-42; İbrahim Hatiboğlu, "Mesâbîhu's-Sünne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/37.

ihtilaf bulunduğu² veya müellifi meçhul kaydıyla listeye eklendiği görülmektedir.³ *Miftâhu'l-fütûh* isimli şerh de müellifi meçhul şerhler arasında zikredilmektedir. Eşref el-Fukkâî (öl. 707'den sonra) ile İbnü'l-Fukkâî (öl. 715/1315) ise kendilerine *Mesâbîh* şerhi nispet edilen ancak birbirleriyle karıştırılan iki müellif olarak kaynaklarda yer almaktadır. İki müellif ve bir eser arasında ortaya çıkan bu karışıklık kaynaklara, katalog kayıtlarına, tahkiklere ve günümüzdeki araştırmalara yansımıştır.

Miftâhu'l-fütûh konusundaki ihtilafın giderilmesini hedefleyen çalışmada Kâtib Çelebi'nin (öl. 1067/1657) bibliyografik eserleri önemli bilgiler sunmaktadır. Ondan sonra telif edilen benzer eserlerde aynı bilgiler tekrar edildiğinden günümüzdeki karışıklığa neden olan bazı hatalı bilgilerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ulaşılan yazma nüshalar büyük ölçüde problemin çözümünü sağlamaktadır.⁴ Eşref el-Fukkâî'den nakilde bulunan sonraki kaynaklar ise elde edilen sonuçları teyit etmektedir. Çalışmada bu sıralamaya uyarak tespitlerde bulunulacak, ardından bu tespitlerin aksi olan kaynaklardaki hatalı bilgiler ile kesin kanaate ulaşılamayan meseleler ele alınacaktır. *Mesâbîhu's-Sünne* ile *Keşfü'z-zunûn'a* kısaca değinilip asıl konu kaynaklar, yazma nüshalar ve kataloglardaki bilgiler ile muhakkik ve araştırmacıların notlarından hareketle incelenecektir.

Mesâbîhu's-Sünne, Ferrâ el-Begavî'nin temel kaynaklardan seçtiği hadislerin isnadlarını hazfedip metinlerine vurgu yapmak kastıyla telif ettiği önemli hadis eseridir. Müellifin bu niyetine karşılık eser kısa sürede şöhret bulup yaygınlık kazanmıştır. 4931 hadisin yer aldığı eser medreseler ile dâru'l-hadislerde okutulmuş ve (rivayetlerin tahrîci, râvilerin tanıtımı, tercüme ve şerh gibi) çeşitli çalışmalara konu olmuştur.⁵

Mesâbîh üzerine yapılan çalışmaların en önemlisi Hatîb et-Tebrîzî'nin (öl. 741/1340) Begavî'nin tasnifini geliştirip başka rivayetleri eklemek suretiyle telif ettiği *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'idir.⁶ *Mişkât* da *Mesâbîh* gibi ilgiye mazhar olup okutulmuş ve yeni çalışmalara konu

² Örneğin Kutbüddîn İznîkî'nin (öl. 821/1418) eseri onunla birlikte oğlu Kutbüddinzâde'ye (öl. 885/1480) de nispet edilmiştir. Krş. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915* (İstanbul: Meral Yayınevi, ts.), 1/148; Hayreddin Zirîklî, *el-A'lâm: kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâîyn, ts.), 7/50; Bağdatlı İsmâîl Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâ'ü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 2/211.

³ Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/71-72 (Neşredenin girişi).

⁴ Yazma nüshalardan örnekler eserin sonuna eklenmiştir. Ayrıca yazma nüshadan tercüme edilerek nakledilen ibareler dipnotlarda zikredilmiştir.

⁵ *Mesâbîhu's-Sünne*'nin özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/51-63 (Neşredenin girişi).

⁶ *Mişkâtü'l-Mesâbîh* ve özellikleri için bk. Selim Demirci, "el-Hatîb et-Tebrîzî ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i Üzerine", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.

olmuştur. İleride ele alınacağı üzere *Mesâbîh* ve *Miškât* şerhlerinde, bu makalede ulaşılan sonuçları teyit eden önemli nakiller bulunmaktadır.

Miftâhu'l-fütûh adlı şerh hakkında ilk ve en önemli bilgileri veren müellif olan Kâtib Çelebi yaşadığı 17. asrın ilim ve kültür hayatına damga vurmuş, ömrünü ilme vakfetmiş ve yirmi civarında eser kaleme almıştır.⁷ On yıl kadar askerlik görevinde bulunan Kâtib Çelebi, farklı beldelere yaptığı yolculuklarda ilim çevrelerine dâhil olmuş, kütüphaneleri gezme fırsatı bulmuştur.⁸ Onun en önemli eseri sayılan *Keşfü'z-zunûn*, yirmi yıl gibi uzun bir dönemde kişisel kütüphanesinin yanı sıra askerliği sürecinde gittiği yerlerde aldığı notlar, kütüphanelerden derlediği bilgiler ile kaynaklardan yaptığı nakillerden oluşmaktadır.

Kâtib Çelebi *Keşfü'z-zunûn*'da 10 bin müellif, 15 bine yakın kitap ismi, 300'ü aşkın fen ve ilim dalı hakkında bilgiler vermiştir. Alfabetik olarak eserleri anıp müelliflerinin isimlerini, telif tarihi, konuyla ilgili diğer eserleri, şerh-ihtisar-haşiye gibi çalışmaları da eklemiştir. Bazı eserlerin muhtevası, yöntemi, başı ve sonu gibi bilgileri de zikretmiştir. Bu notlar özellikle günümüze ulaşmayan eserlerin tespit edilip tanınmasında hayati derecede öneme sahiptir. Ayrıca kimi eserlerle ilgili ihtilafların giderilmesinde küçük sayılabilecek bu detaylara ihtiyaç duyulmaktadır.

1. *Miftâhu'l-fütûh* İsimli *Mesâbîhu's-Sünne* Şerhi Hakkındaki Bilgiler

Kâtib Çelebi, *Mesâbîh* üzerine yapılan çalışmaları tanıttığı kısımda müellifi meçhul *Miftâhu'l-fütûh* isimli bir şerhten bahsetmektedir. Bu eser “ الحمد لله الذي قصرت الأفهام عما يليق ” cümlesiyle başlamaktadır. Müellif, *Şerhu's-Sünne*,⁹ *Garîbeyn*,¹⁰ *el-Fâik*¹¹ ve *en-Nihâye*'den¹² alıntı yapıp her bir esere rumuzlarla işaret ettiği şerhini 21 Ramazan 707 yılında tamamlamıştır.¹³

⁷ Eserleri için bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010), 1/19-27 (Neşredenin girişi); Orhan Şaik Gökyay, “Kâtib Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 25/38-40.

⁸ Hayatı için bk. Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebetü'l-Müsennâ, 1941), 1/7-28 (Neşredenin girişi); Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 1/9-31 (Neşredenin girişi); Gökyay, “Kâtib Çelebi”, 25/36-37.

⁹ Ferrâ el-Begavî'nin temel hadis kaynaklarından derleyerek şerh ettiği hadislerden oluşan eseridir.

¹⁰ Ebû Ubeyd el-Herevî'nin (öl. 401/1011) *Kitâbu'l-garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadîs* isimli ayet ve hadislerdeki garîb kelimeleri açıkladığı eseridir.

¹¹ Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs* isimli hadislerde geçen garîb kelimelere dair eseridir.

¹² İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *en-Nihâye fi garîbi'l-hadîs ve'l-eser* isimli garîbu'l-hadîs alanındaki önemli eseridir.

¹³ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1701.

Kâtib Çelebi'nin şerhin hamdelesi ile yöntem ve kaynaklarından net bir şekilde bahsedip telifinin tamamlandığı tarihi ay-gün-yıl şeklinde ifade etmesi eseri gördüğünü veya eser hakkında detaylı bilgi veren bir kaynaktan yararlandığını göstermektedir. Birazdan ele alacağımız üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinde nüshaların bulunması Kâtib Çelebi'nin eserin müellif ismi bulunmayan bir nüshasını görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

Kaynaklarda bu şerh hakkında Kâtib Çelebi'nin notları dışında herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Günümüzdeki araştırmalarından *Mesâbîh* muhakkiki Mar'aşlı, Kâtib Çelebi'den nakille aynı bilgilere yer vermektedir.¹⁴ Şerh ve haşiye literatürüne dair kapsamlı eserinde Habeşî ise eserin ismini *Misbâhu'l-fütûh* olarak kaydetmiş ve yine Kâtib Çelebi'ye atıfta bulunmuştur.¹⁵ Habeşî'nin bu isimlendirmesi muhtemelen dizgi hatasından kaynaklanmaktadır.

2. Miftâhu'l-fütûh'un Eşref el-Fukkâi'ye Aidiyetinin Tespiti

Kâtib Çelebi, *Miftâhu'l-fütûh*'un müellifinin meçhul olduğunu ifade ettikten sonra Eşref el-Fukkâi'nin de *Mesâbîh*'i şerh ettiğini belirtmektedir. Ebû Abdullah İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Abdümelik b. Ömer Eşref el-Fukkâi şeklinde andığı müellif ile şerhi hakkında başka bir bilgiye yer vermemektedir.¹⁶ Eşref el-Fukkâi'nin hayatı ve ilmî kişiliğine dair Kâtib Çelebi'nin zikrettikleri dışında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

Keşfü'z-zunûn'da Eşref el-Fukkâi'den bağımsız olarak anılan *Miftâhu'l-fütûh*'un nüshaları kütüphanelerde yer almaktadır. Yaptığımız incelemelere göre Kâtib Çelebi'nin müellifi meçhul olarak kaydettiği eser aslında Eşref el-Fukkâi'ye aittir. Nüshalardaki bilgilerin yer aldığı tabloda görüleceği üzere bazı küçük farklılıklara rağmen müellif ismi Ebû Abdullah İsmail b. Muhammed Eşref el-Fukkâi et-Tebrîzî ve şerhin hamdelesi, Kâtib Çelebi'nin ifade ettiği şekildedir. Ayrıca şerhte zikri geçen dört eserden nakiller rumuzlarla yer almaktadır. Yazma nüshalardaki bilgileri doğru şekilde ortaya koyup tahlil edebilmek ve değerlendirmelerin nüshalarda takibini sağlayabilmek için önce tablo halinde sunacağız.

¹⁴ Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/65 (Neşredenin girişi).

¹⁵ Habeşî, *Câmiü'ş-şurûh ve'l-havâşî*, 1714.

¹⁶ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1701.

Tablo 1: *Miftâhu'l-Fütûh* Nüshalarındaki Bilgiler

	Kadızzade Mehmed 83 ¹⁷	Carullah 360 ¹⁸	Vahit Paşa 42 ¹⁹	Ankara Ü. DTCF Üniversite B 22 ²⁰	Selimiye 962 ²¹
Müellif İsmi	İsmail b. Muhammed b. el-Fukkâî (228b)	Ebu Abdullah İsmail b. el-Fukkâî et-Tebrîzî (1b)	Ebu Abdullah İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Muhammed el-Fukkâî et-Tebrîzî (1b)	Ebu Abdullah İbnü'l-Fukkâî (167a) ²² Ebu Abdullah İsmail el-Med'uv bi'l-Eşref ²³ b. Muhammed b. İsmail b. Abdülmelik b. Ömer el-Fukkâî (330b)	Müellif ismi nüshada tespit edilemedi.
Eser İsmi	Eser ismi nüshada tespit edilemedi.	<i>Şerhu'l-Mesâbîh</i> (1a-b)	<i>Şerhun ale'l-Mesâbîh li'l-Fukkâî</i> (1b) <i>Şerhu'l-Mesâbîh</i> (364a)	<i>Şerhu'l-Mesâbîh</i> (167a)	<i>Miftâhu'l-fütûh</i> (1b üst kenara düşülen not)
Eserin Başı	الحمد لله الذي قصر عما يليق بكبريائه	الحمد لله الذي عما يليق بكبريائه	الحمد لله الذي عما يليق بكبريائه	الحمد لله الذي عما يليق بكبريائه	الحمد لله الذي عما يليق بكبريائه
İstinsah Tarihi	838 (228b)	710 (236b)	725 (364a)	901 (167a, 331a)	851 (281a)
Genel Özellikleri	Eserin tamamını ihtiva etmektedir.	Eserin birinci cildini ihtiva etmektedir.	Eserin tamamını ihtiva etmektedir.	Eserin tamamını ihtiva etmektedir. Müstensihin düştüğü nota göre müellif ilk	Eserin birinci cildini ihtiva etmektedir.

¹⁷ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızzade Mehmed, 83).

¹⁸ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 360).

¹⁹ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Kütahya: Vahit Paşa, 42).

²⁰ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Üniversite B, 22).

²¹ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Edirne: Selimiye, 962).

²² Nüshada "İbn" ifadesi sah kaydıyla el-Fukkâî'nin önüne eklenmiştir. Müstensih müellif hattından istinsah ettiğini belirtmektedir. Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 167a.

²³ Müstensihin müellif hattından aktardığına göre müellif kendisinin Eşref ismiyle anıldığını belirtmektedir. Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 330b.

		etmektedir.		cildi 702 yılının Cemaziyelevvel ayının başlarında, ikinci cildi 707 yılında Ramazan ayının 21'inde Perşembe günü tamamlamıştır. (167a, 330b)	
--	--	-------------	--	---	--

Ankara nüshasında müstensih müellifin kendi hattıyla ismini Ebu Abdullah İsmail el-Med'uv bi'l-Eşref b. Muhammed b. İsmail b. Abdülmelik b. Ömer el-Fukkâî şeklinde yazdığını belirtmektedir. Aynı nüshanın birinci cildinin sonunda ise yine müellif hattından nakille Ebû Abdullah İbnü'l-Fukkâî şeklinde kaydetmektedir.²⁴ Muhtemelen Eşref el-Fukkâî'nin nisbesi baba veya dedesi için de kullanılmakta, kimi zaman Eşref el-Fukkâî şeklinde anılırken kimi zaman da öncesine "ibn" kelimesi eklenmektedir.²⁵ İleride tekrar dikkate alacağımız bu durum, eserin müellifi hakkında yaşanan karışıklıkların bir sebebi olmalıdır.

Müellifin kimliği, yazma nüshalarda Eşref el-Fukkâî şeklinde tespit edilirken aynı zamanda Şâfiî mezhebine mensup olduğu görülmektedir. Rivayetler hakkında yaptığı yorumlarda Şâfiî mezhebinin görüşlerini tercih etmekte, Hattâbî (öl. 388/998) ve Begavî gibi Şâfiî âlimlerin görüşlerine yer verip değerlendirmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'in öğle namazının sünnetini ikinci namazının farzından sonra kaza etmesi rivayetini²⁶ açıklarken "bu hadis vakte bağlı nafilelerin de farz namazlar gibi kaza edilebileceğine ve sebebi olan nafilelerin mekruh vakitlerde kılınabileceğine delildir" yorumuyla Şâfiî mezhebinin görüşünü tercih etmektedir.²⁷ Konuyla ilgili bir başka örnekte Hz. Peygamber namaz

²⁴ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 167a, 330b.

²⁵ Bu kullanım Kadızade Mehmed nüshasında da yer almaktadır. Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Kadızade Mehmed, 83), 228b.

²⁶ Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/386.

²⁷ [هذا الحديث دالّ على أنّ النوافل الموقته تقضى كما تقضى الفرائض وعلى أنّ الصلوات التي لها سبب لا يكره في هذه الأوقات المكروهة] Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 91a.

kılarken ayaklarına değen Hz. Aişe'nin rivayetini "aralarında örtü bulunmaktaydı" şeklinde tevil ederek Şâfiî mezhebinin görüşüne uygun şerhte bulunmaktadır.²⁸

Eşref el-Fukkâî'nin mezhebi hakkındaki kanaatimizi güçlendiren bir başka husus çoğunlukla Şâfiî mezhebinin görüşlerine yer vermesidir. Örneğin yedi uzuv üzere secde etmeyi emreden hadis²⁹ hakkında "bazıları hadisin zahiri ile amel ederek bütün azaları yere değdirmeyi vacip gördüler ki bu Şâfiî'nin iki görüşünden birisidir. Şâfiî'nin cedid görüşüne göre sadece yüzü üzerine secde etmek vaciptir çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) Rifâa' (b. Râfi') hadisesinde "Sonra alnın tam olarak yere degecek şekilde secde et" buyurmaktadır" şeklinde Şâfiîlerin görüşlerini zikretmektedir.³⁰

Bir başka örnekte Hattâbî'nin "Hakim mecliste bulunmayan kişi hakkında hüküm veremez" görüşü³¹ hakkında "Hattâbî'nin gaip kişiden kastı muhtemelen yalnızca hüküm yerinde bulunmayan kişi hakkındadır; yakın mesafede bulunan kimse hakkında değildir. Yakın mesafede bulunan gaip kişi hakkında hüküm vermek Şâfiîler nezdinde caizdir" yorumunu yapmaktadır.³²

Bu bulgu Eşref el-Fukkâî ile İbnü'l-Fukkâî arasındaki karışıklığı çözmeye yarayan en önemli bilgi mahiyetindedir. Çünkü ileride ele alacağımız üzere İbnü'l-Fukkâî'nin biyografisi bilinmekte olup Hanefî mezhebine mensup meşhur kıraat, tecvid ve nahiv âlimi olarak anılmaktadır. Eserin yazma nüshasından örnekleri sunulan yorumlar müellifin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu göstermektedir. Ayrıca incelenen şerhte Hanefîliği ve kıraat bilgisiyle öne çıkan İbnü'l-Fukkâî'nin bahsi geçen yönlerini ihsas ettiren herhangi bir bulguya rastlanılmamaktadır.

Veliyyüddin Carullah (öl. 1151/1738) yazmanın zahriyesine şu notları düşmektedir: "Allame Tîbî genellikle bu mübarek şerhten nakilde bulunmaktadır. Bu şerhin müellifini de eş-Şârihu'l-Eşref olarak tanımlamaktadır. Antakî ise (İbnü'l-Kabâkî el-Antakî) Şifâ'nın üzerine

²⁸ Bu bilgi Eşref el-Fukkâî'nin görüşlerinin kaynaklara intikali kısmında ayrıca ele alınacaktır.

²⁹ Begavî, *Mesâbilu's-Sünne*, 1/340.

³⁰ فأوجب بعضٌ وضع جميعها أخذًا لظاهر هذا الحديث وهو أحد قولي الشافعي، وفي الجديد الواجب وضع الجبهة وحدها لأنه عليه السلام [اقتصر عليه في قصة رفاعه فقال: ثم اسجد فتمكّن جبهتك من الأرض] Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Kadızaade Mehmed, 83), 45a; (Vahit Paşa, 42), 84a. Rifâa b. Râfi'in naklettiği hadis için bk. Begavî, *Mesâbilu's-Sünne*, 1/314-315.

³¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351-1932), 4/162.

³² لعل مراد الخطابي بهذا الغائب عن مجلس الحكم فقط دون الغائب إلى مسافة القصر فإن القضاء على الغائب إلى مسافة القصر جائز [عند الشافعي] Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 237a-237b. Başka örnekler için bk. Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 84b, 114a.

düştüğü haşiyelerde müellifi Fukkâî lafzıyla tasrih etmektedir. Bu bilinsin.”³³ İleride görüleceği üzere Tîbî (öl. 743/1343) yoğun olarak Eşref el-Fukkâî'den alıntı yapmakta, kendisinden sonraki müellifler de Tîbî aracılığıyla şerhe ulaşmaktadır. Veliyyüddin Carullah'ın notları müellifin ismi hakkında yazma nüshaların başında veya sonundaki metinler ile Kâtib Çelebi'nin zikrettiği bilgileri teyit etmektedir. Tablodaki bilgiler Kâtib Çelebi'nin notlarının özellikle Ankara nüshasıyla uyuşmaktadır. Diğer nüshalardaki detaylar ise noksan veya ziyadelerine rağmen bu bilgilere paralellik arz etmektedir.

Eşref el-Fukkâî şerhin ilk cildini 702 yılının Cemaziyelevvel ayının başlarında, ikinci cildini ise 21 Ramazan 707 yılında tamamlamıştır.³⁴ Şerh daha sonra 710, 725, 838, 851, 901 tarihlerinde istinsah edilmiştir. Nüshalarda *Şerhu'l-Mesâbîh* şeklinde genel bir isimle kaydedilen eserin Selimiye nüshasının kapak ve ilk sayfasına düşülen notlarda Kâtib Çelebi gibi *Miftâhu'l-fütûh* ismi yer almaktadır. Kâtib Çelebi'nin eser hakkında verdiği harici bilgilerin nüshalara uygun olması ve Selimiye nüshasındaki bu notlar sebebiyle şerhi *Miftâhu'l-fütûh* ismiyle anmak daha uygun olacaktır.

Yazma nüshalarda görüldüğü üzere *Miftâhu'l-fütûh* Eşref el-Fukkâî'nin eseridir. *Miftâhu'l-fütûh*'un başka nüshaları da bulunmaktadır. Nüshalara ait kataloglar tablodaki bilgilere benzer malumat sunmaktadır.³⁵ Ancak kataloglarda Eşref el-Fukkâî'nin vefat tarihi 715 olarak geçmektedir. Kâtib Çelebi'nin kaydı ile Ankara nüshasındaki müstensihin verdiği bilgi Eşref el-Fukkâî'nin 707 yılından sonra vefat ettiğini göstermektedir.³⁶

Carl Brockelmann (öl. 1956), Ebû Abdullah İsmail b. Muhammed el-Fukkâî el-Eşrâf'ın *Mesâbîh* şerhinin bir nüshasının Mısır İskenderiye Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtmekte ve müellifinin hicrî 715 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir.³⁷ Nüsha hakkındaki katalog bilgisi bu şerhin de Eşref el-Fukkâî'ye ait olduğunu göstermektedir.³⁸ Brockelmann bu bilgileri zikrederken İbn Hacer'e (öl. 852/1449) atıf yapmaktadır. İbn Hacer

³³ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Carullah, 360), Zahriye Kaydı.

³⁴ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 167a, 330b.

³⁵ Fehmi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu : 2172-4679: hadis ve fıkıh*. (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi, 1964), 2/157-158; Stoyanka Kenderova, *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library Sofia Bulgaria Hadith Sciences* (London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1995), 139-141. Ayrıca bk. Komisyon, *el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmiyyi'l-mahtât: el-Kur'ân ve ulûmuhû* (Amman: Mecmâü'l-Meleki, ts.), 2/1013, 3/1549.

³⁶ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 167a, 330b; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1701.

³⁷ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, çev. Abdülhalim en-Neccâ (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1968), 6/236.

³⁸ Veritabanındaki bilgiler göre 338 varaktan oluşan nüsha 707 (1307) tarihlidir. “<https://www.aruc.org/web/aruc/search>” (11 Ocak 2021).

ise ilgili yerde Eşref el-Fukkâî yerine İbnü'l-Fukkâî hakkında bilgi vermektedir.³⁹ Dolayısıyla Brockelmann İbnü'l-Fukkâî'nin vefat tarihini Eşref el-Fukkâî'ye nispet etmiştir. Bu hata sonraki eserlere etki etmiş⁴⁰ ve *Miftâhu'l-fütûh*'un İbnü'l-Fukkâî'ye ait zannedilmesine neden olmuştur.⁴¹ Ayrıca yazma nüshaların yer aldığı kütüphane kataloglarında Eşref el-Fukkâî'nin ismi zikredilirken vefat bilgileri İbnü'l-Fukkâî'den alınmaktadır.

Yazma halinde bulunan *Miftâtu'l-fütûh*'ta Eşref el-Fukkâî, *Mesâbîh*'i helal ve haramın arasını ayıran hüküm ve sünnetlerden haber veren amellerin faziletleri hakkında nefis hallere delalet eden hadisleri cemedan kitap olarak görmektedir. Bu kitabı şerh ederken kaynaklardaki dağınık bilgilerden yararlanarak lafız ve manaları bir araya getirmeye çalıştığını belirtmektedir. Eserinde hadisleri ele alırken anlaşılması güç kısımları (*müşkil*) zikrederek açıklamada bulunmaktadır. Bu alanda muteber gördüğü Ebû Ubeyd el-Herevî'nin (öl. 411/1011) *Kitâbu'l-garîbeyn* (غ), Zemaşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs* (ف), Begavî'nin *Şerhu's-sünne* (ش) ve İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *en-Nihâye*'sinden (ن) rumuzlarla nakilde bulunmaktadır. Bunlar dışındaki eserlerden nakilde bulunurken kaynağın adını zikretmektedir.⁴² Eşref el-Fukkâî bu dört eserden çokça nakilde bulunması sebebiyle rumuz kullanmaktadır. Onun kullandığı bu kaynaklar kendisinden sonraki *Mesâbîh* şerhlerinde de karşımıza çıkmaktadır.⁴³

Eşref el-Fukkâî *faide* (ilke) başlığı altında hadislerden çeşitli ilkeler çıkarmaktadır. Örneğin “gayr-ı müslimler dinin furûundan değil usûlundan mesuldür (yani iman etmekle mükelleftirler), iman ettikten sonra furûundan da mükellef hale gelirler” gibi kelâmî,⁴⁴ “Hz. Adem Hz. Musa tartışması hadisinde Hz. Musa'nın Hz. Adem'i kınamasını Cenâb-ı Hakkın Hz. Adem'i yaratmadan önce ‘Yeryüzünde bir halife yaratacağım’⁴⁵ buyurması ile Hz. Adem'in meyveyi yiyerek yeryüzüne inmesi arasında ilişki kurması” gibi kelâmî-mantıkî,⁴⁶ “kalbin

³⁹ Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine* (Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifü'l-Osmâniyye, 2012), 1/377.

⁴⁰ Mar'aşlı, *Mesâbîh*'e yazdığı dirasede Eşref el-Fukkâî'nin vefatını hicrî 715 olarak belirtmiştir. Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/65 (Neşredenin girişi).

⁴¹ Habeşî, günümüze ulaşan nüshalardan üç tanesini İbnü'l-Fukkâî'ye nispet etmiştir. Habeşî, *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî*, 1714.

⁴² Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 1b.

⁴³ Örneğin *Mesâbîh* şârihi Zeynularab (öl. 758/1357) da Ebû Ubeyd el-Herevî, Zemaşerî, Begavî ve İbnü'l-Esîr'den çokça nakilde bulunmaktadır. Zeynularab'ın yararlandığı kaynaklar için bk. Ali b. Ubeydullah b. Ahmed Zeynularab, *Şerhu'l-Mesâbîh li'l-İmâm el-Begavî*, ed. Nureddin Tâlib (İdâretü's-Sekâfiyyeti'l-İslâmiyye, 2012), 1/21-22 (Neşredenin girişi).

⁴⁴ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 10a.

⁴⁵ Bakara, 2/30.

⁴⁶ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 23b-24a.

ayet ve hadislerdeki kullanım yerlerine göre akıl, ruh, basiret, ruculiyet ve şecaat gibi anlamlara geldiği" gibi kelâmî-tasavvufî⁴⁷ yorumlarda bulunmaktadır.

Eşref el-Fukkâî, hadislerden ilkeler çıkarırken sunduğu bu geniş perspektif, şerhte rivayetten çok dirayete ağırlık verdiğini göstermektedir. Hadisler hakkındaki yorumlarını kendi ifadesine göre "dakîku'n-nazar"⁴⁸ (ince düşüncenin mahsulü) bilgiler olarak kabul etmektedir. Şerhi kıymetli hale getiren bu özelliğinin yanı sıra hadis şerhlerinde sıkça rastlanılan garîbu'l-hadîs türü eserlerden nakilde bulunma özelliği *Miftâhu'l-fütûh*'ta bir nebze farklılık arz etmektedir. Rumuzlarla ifade ettiği kaynaklardan çok fazla nakilde bulunması, hadisler ile bu kaynaklardaki bilgiler arasında irtibat kurması ve kimi yerde aynı konuda birden fazla esere başvurması *Miftâhu'l-fütûh*'u, bahsi geçen garîbu'l-hadîs eserlerine ulaşmak isteyen sonraki müellifler için önemli bir şerh haline getirmektedir.

Eşref el-Fukkâî'nin yorumları ile nakilleri, sonraki şerhlere de intikal etmiştir. Onunla aynı veya yakın dönemde ve aynı şehirde (Tebriz) yaşayan Tîbî'nin nakilleri sonraki kaynaklardaki yaygınlığına etki etmiştir. Vefat tarihleri dikkate alındığında her iki müellifin de siyasî, sosyal ve mezhebî çalkantılar ile Moğol istilasının yıkımlarının yaşandığı bir dönemde hayat sürdürdükleri anlaşılmaktadır.⁴⁹ Tîbî, Eşref el-Fukkâî ile görüştü mü veya kendisinden ilim tahsil etti mi sorularına henüz cevap veremesek de Kâtib Çelebi'nin belirttiğine göre *Mişkât* şerhinde rumuzlarla nakilde bulunduğu isimlerden birisi Eşref el-Fukkâî'dir.⁵⁰ Buna göre eserde "شَف" ⁵¹ rumuzuyla ya da "Eşref"⁵² lafzıyla Eşref el-Fukkâî'den yoğun bir şekilde alıntı yapmaktadır.

Müellifin ismini tespit ettiğimiz üzere sonraki kaynaklardaki nakilleri de yazma nüshadan teyit etmemiz bulgularımızı güçlendirecektir. Eşref el-Fukkâî'den nakilde bulunan Tîbî, konu hakkında benzer veya farklı düşüncelerini serdetmiştir. Tîbî'den sonraki muhaddisler ise her ikisinin görüşünü Tîbî'nin eserinden nakletmişlerdir. Aşağıda Ali el-

⁴⁷ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 26a.

⁴⁸ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 1b.

⁴⁹ Tîbî'nin yaşadığı dönem ve şerhi hakkında bilgi için bk. Selim Demirci, "İlhanlılar Dönemi Hadis Yorumculuğu; Şerefüddin et-Tîbî Örneği", *KTÜİFD* 2/2 (Güz 2015), 37-73.

⁵⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1700. Ayrıca bk. Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbîh: el-Kâşif an hakâiki's-sünen*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 2/369 (Neşredenin girişi).

⁵¹ Şerhte bu rumuzla 200'ün üzerinde nakil bulunmaktadır. Örnekler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, 2/487, 3/882, 4/1121.

⁵² Örnekler için bk. Tîbî, *el-Kâşif*, 2/551, 3/771, 4/1346, 1363. İki yerde ise "Eşref" şeklinde müellifi anmaktadır. Tîbî, *el-Kâşif*, 2/572, 640.

Kârî (öl. 1014/1605) ve Münâvî'nin (öl. 1031/1622) eserlerinde Eşref el-Fukkâî ile Tîbî'nin bir arada bulunduğu iktibaslara örnekler sunacağız.

Eşref el-Fukkâî, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in ayaklarına değdiğini söylediği rivayet⁵³ hakkında "Hz. Aişe'nin eli ile Hz. Peygamber'in ayakları arasında bir örtü bulunmaktaydı denilmesi mümkündür" yorumunu yapmaktadır.⁵⁴ Bu yorum Tîbî'nin şerhinde "Eşref: dokunan (el) ile dokunulan (ayak) arasında bir örtü bulunmaktaydı denilmesi mümkündür" şeklinde yer alırken⁵⁵ Ali el-Kârî "Tîbî'nin aktardığına göre Eşref şöyle dedi: dokunan (el) ile dokunulan (ayak) arasında bir örtü bulunmaktaydı denilmesi mümkündür ki bu rivayetin zahiri bizim mezhebimizin (Hanefî) görüşüne uymaktadır" lafzıyla nakletmektedir.⁵⁶

Eşref el-Fukkâî'nin "İmam kefil, müezzin ise kendisine güvenilen kimsedir. Allahım imamlara muvaffakiyet ver, müezzinleri de bağışla."⁵⁷ hadisini şerh ettiği kısmın sonunda "derim ki: burada ezan okuyanın imamlık yapana üstünlüğüne dair delil bulunmaktadır. Çünkü güvenilen kimsenin hali kefil kimseden daha üstündür" yorumunu yapmaktadır.⁵⁸ Tîbî ise "Eşref: burada ezan okuyanın imamlık yapana üstünlüğüne dair delil bulunmaktadır. Çünkü güvenilen kimsenin hali kefil kimseden daha üstündür şeklinde şerh etmektedir. Eşref'in bu yorumuna şöyle cevap verilir: güvenilen kimse sadece vakit konusunda sorumludur. Kefil ise namazın erkânı ile mükellef olup (namaz kıldırıldığı) kavim ile rableri arasında elçidir. Nasıl olur da müezzin imama üstün sayılır? Aynı şekilde nasıl olur da müezzin Bilâl, Hz. Peygamber'in halifelerinden üstün sayılır? İrşad ve mağfiret için dua arasında da fark bulunmaktadır, çünkü irşad rağbet edilen şeye ulaşmaya delalet eder"⁵⁹

⁵³ Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/342.

⁵⁴ [Şef: ويمكن أن يقال كان بين يدي عائشة وبين قدمي النبي عليه السلام حائل] Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 84b.

⁵⁵ [Şef: ويمكن أن يقال: إنه كان بين اللامس والملموس حائل]

⁵⁶ [قال الأشراف: ويمكن أن يقال كان بين اللامس والملموس حائل، ذكره الطيبي وظاهر الحديث يوافق مذهبتنا] Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, thk. Sıdkı Muhammed Cemil el-Attar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994), 2/612.

⁵⁷ Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/273.

⁵⁸ [قلت: يستدل دليل على تفضيل الأذان على الإمامة لأن حال الأمين أفضل من حال الضمين] Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 72a.

⁵⁹ [شف: يستدل به علي تفضيل الأذان على الإمامة؛ لأن حال الأمين أفضل من حال الضمين. تم كلامه. ويمكن أن يجاب عنه بأن هذا الأمين يتكفل الوقت فحسب، وهذا الضامن متكفل لأركان الصلاة، ومتعمد إلى السفارة بين القوم وبين ربهم في الدعاء، فأين أحدهما من الآخر؟ فكيف لا؟ والإمام خليفة الرسول صلى الله عليه وسلم، والمؤذن بلال رضي الله عنه؟ وكذا فرق بين الدعاء بالإرشاد وبينه بالغفران، لأن الإرشاد هي الدلالة الموصولة إلى البُعْية]

sözleriyle Eşref el-Fukkâî'nin görüşüne yer verip reddetmektedir.⁶⁰ Ali el-Kârî de aynı lafızla Eşref el-Fukkâî ve Tîbî'den nakletmektedir.⁶¹

Bir başka örnekte "Kim benim sünnetimden bir sünneti ihya ederse..." rivayetindeki⁶² sünnet kelimesi hakkında "hadisin ibaresi 'sünnetlerim' şeklinde çoğul kip ile gelmesini gerektirirken rivayet 'sünnetim' şeklinde tekil kip iledir" görüşünü dile getirmektedir.⁶³ Tîbî ise "Eşref: hadisin ibaresi 'sünnetlerim' şeklinde çoğul kip ile gelmesini gerektirirken rivayet 'sünnetim' şeklinde tekil kip iledir... (Tîbî) bana göre hadisteki 'sünnetim' kelimesinin tekil oluşu sünnetin tekilleri arasında yaygın bir cins isim olmasındandır" şeklinde Eşref el-Fukkâî'nin görüşüne cevap vermektedir.⁶⁴ Ali el-Kârî ve Münâvî de Tîbî'nin metnini aynen aktarmaktadırlar.⁶⁵

Mesâbîh şârihlerinden Zeynûlarab (öl. 758/1357),⁶⁶ Yûsuf b. İbrâhim el-Erdebîlî (öl. 779/1377[?]),⁶⁷ Kutbüddîn İznîkî (öl. 821/1418)⁶⁸ ve Şeyh Yakub Afvî el-Celvetî (öl. 1149/1736)⁶⁹ de Eşref el-Fukkâî'den nakilde bulunmaktadır. Eşref el-Fukkâî'nin sonraki Mesâbîh şerhlerine intikalinde Tîbî'nin etkisinin bulunup bulunmadığını tespit etmek şu aşamada mümkün gözükmemektedir. Bahsi geçen müellifler bazen doğrudan Eşref el-Fukkâî'den bazen de onu anmadan görüşlerini nakletmektedirler.

Kaynaklardaki bilgiler, yazma nüshalardaki kayıtlar ve sonraki muhaddislerin nakilleri günümüze ulaşan nüshaların Eşref el-Fukkâî'nin Miftâhu'l-fütûh'u olduğunu

⁶⁰ Tîbî, *el-Kâşif*, 3/915.

⁶¹ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 2/358.

⁶² Begavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, 1/160.

⁶³ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 41a. [ونظم الحديث يقتضي "من سنني" بصيغة الجمع لكن الرواية "من سنني" بصيغة المفرد]

⁶⁴ شف: نظم الحديث يقتضي "من سنني" بصيغة الجمع، لكن الرواية بصيغة المفرد، ... أقول: قوله: "من سنني" على ما أورد مفرداً جنس شائع [Tîbî, *el-Kâşif*, 2/637-638.

⁶⁵ Ali el-Kârî, *Mirkât*, 1/414; Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tâci'l-Ârifin b. Ali Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhi'l-Câmiî's-sagîr* (Beyrut: Dâru'l-Mârif, 1391/1972), 2/9. Kastallânî (öl. 923/1517) ve Azîmâbâdî (öl. 1911) Eşref el-Fukkâî'den nakilde bulunmaktadır. Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1323/1905), 3/259, 9/18; Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Davud* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968), 3/134.

⁶⁶ Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in ayaklarına değdiği rivayetle ilgili Eşref el-Fukkâî'nin görüşünü onun ismini anmadan nakletmektedir. Bk. Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbîh*, 2/243. Eserdeki kaynaklar hakkında bilgi veren muhakkik Eşref el-Fukkâî ve Tîbî'yi anmamıştır. Konuyla ilgili karşılaştırmalı bir araştırma ile örneklerin sayısı artırılabilir. Bk. Zeynûlarab, *Şerhu'l-Mesâbîh*, 1/21-22 (Neşredenin girişi).

⁶⁷ Erdebîlî, şerhinde yararlanacağı kaynakları listelerken Eşref ismiyle *Miftâhu'l-fütûh*'u anmaktadır. Yûsuf b. İbrâhim el-Erdebîlî, *el-Ezhâr şerhu'l-Mesâbîh* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 464), 1b.

⁶⁸ İznîkî, *الصدقة والصوم والصلاة من نوافل أفضل من نوافل الصلاة والصوم والصدقة*, *Telfikât* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1125), 168a; Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 305b.

⁶⁹ Şeyh Yakub Avfî, *el-Mefâtih şerhu'l-Mesâbîh* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 357), 3a. Krş. Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Vahit Paşa, 42), 173b.

göstermektedir. Müellifi meçhul kaydı ile anılan bu eserin Eşref el-Fukkâî'ye aidiyetini tespitten sonra literatürde karışıklığa neden olan İbnü'l-Fukkâî'ye de değinmemiz gerekmektedir.

3. İbnü'l-Fukkâî'ye Nispet Edilen Şerh ve Hatalı Bilgiler

Kendisine *Mesâbîh* şerhi nispet edilen ve sıklıkla Eşref el-Fukkâî ile karıştırılan İbnü'l-Fukkâî hakkında erken dönem kaynaklarından itibaren birbiriyle uyuşan net bilgiler bulunmaktadır. Ancak Kâtib Çelebi'nin bir cümlesi ile Bağdatlı İsmail Paşa'nın (öl. 1920) İbnü'l-Fukkâî'nin eserlerini zikrederken verdiği bilgiler bu karışıklığa neden olmaktadır. İbnü'l-Fukkâî ile ilgili bilgileri ele alıp kendisine nispet edilen şerhi ve Eşref el-Fukkâî ile karıştırılmasını tahlil edebiliriz.

Ebu'l-Fidâ, İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Sadullah Cemalüddin İbnü'l-Fukkâî el-Hamevî, Hanefi mezhebine mensup olup kıraat, tecvid ve nahiv alanlarından şöhret sahibidir. Hama'daki Tavâşî başta olmak üzere çeşitli medreselerde kıraat okutmuştur. Hayatının sonuna kadar Hama'da yaşayan İbnü'l-Fukkâî hicrî 642 yılı Recep ayında doğup Cemâziyelevvel 715'te vefat etmiştir. Âlemüddin Sehâvî'nin (öl. 643/1245) öğrencisi Sedîdüddin Ebu'l-Kasım el-Hamevî'den (öl. 681/1282 [?]) kıraat almıştır. Sehâvî'nin *Umdetü'l-müfîd ve 'uddetü'l-mücîd fî ma'rifeti't-tecvîd* ile *el-Kasîdetü'n-Nûniyye* eserlerini şerh etmiştir.⁷⁰

Görüldüğü üzere İbnü'l-Fukkâî'nin hayatı ve eserleri hakkında tafsilatlı sayılabilecek bilgiler temel kaynaklarda yer almaktadır. Kâtib Çelebi de hayatı ve eserleri hakkında benzer bilgiler sunmaktadır.⁷¹ Kâtib Çelebi *Mesâbîh* üzerine yapılan çalışmalarını tanıttığı kısımda İbnü'l-Fukkâî'yi anmamaktadır.⁷² Ancak *Süllemü'l-vusûl*'de İbnü'l-Fukkâî ismiyle bir *Mesâbîh* şârihine işaret etmekte ve hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.⁷³ Daha sonra Bağdatlı İsmail Paşa da İbnü'l-Fukkâî hakkında tabakât-terâcîm kaynaklarında zikredilen bilgilere yer verdikten sonra eserleri arasında *Mesâbîh* şerhini anmaktadır.⁷⁴

⁷⁰ Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakât ve'l-a'sâr* (Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1997), 401-402; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*, thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ud (Beirut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsir, 1418/1998), 1/526; Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ* (Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932), 1/167-168; Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Suyûtî, *Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.), 1/454.

⁷¹ Vefat tarihini hicrî 670 olarak kaydetmektedir. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1172.

⁷² Krş. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2-1698-1702.

⁷³ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 4/89.

⁷⁴ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/213.

İbnü'l-Fukkâî hakkında onun vefatından kısa süre sonra telif edilen eserlerde verilen bilgiler büyük ölçüde korunarak bibliyografik kaynaklarda tekrar edilmektedir. Kapsamlı bir şekilde sunulan biyografisi (vefat tarihi haricinde) hakkında ihtilaf bulunmamaktadır. Kâtib Çelebi'nin zikrettiği bu bilginin tahlil edilmesi gerekmektedir. *Süllemü'l-vusûl* daha çok *Keşfü'z-zunûn*'da geçen yazarlara ait bir indeks niteliğinde olup Kâtib Çelebi'nin tamamlayamadığı bir eserdir.⁷⁵ İbnü'l-Fukkâî hakkındaki bu bilgi, *Süllemü'l-vusûl*'ün günümüze ulaşan müsvedde halindeki nüshasında (tahkikte yer aldığı şekliyle) bulunmaktadır.⁷⁶ Ancak Kâtib Çelebi'nin bu eseri tamamlayamadığını, müsveddede boşluklar bulunduğunu ve önceki kaynaklar ile uyuşmayan bir bilgi olduğunu dikkate aldığımızda İbnü'l-Fukkâî'nin *Mesâbîh*'e şerh yazdığı bilgisine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Bu durum Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl*'de hatayla İbnü'l-Fukkâî'ye de şerh nispet ettiğini veya Eşref el-Fukkâî'yi yanlışlıkla İbnü'l-Fukkâî şeklinde kaydettiği ihtimalini akla getirmektedir. Bu ihtimali güçlendiren bir husus, Eşref el-Fukkâî'nin bazı yazma nüshalarda Eşref ibnü'l-Fukkâî şeklinde anılmasıdır.⁷⁷ Daha önce değindiğimiz üzere Kâtib Çelebi'nin kaydı, Eşref el-Fukkâî'nin babasının veya dedesinin de aynı nisbe ile şöhret bulmasıyla alakalı olmalıdır. Bağdatlı da Kâtib Çelebi'yi kaynak olarak kullanarak İbnü'l-Fukkâî'nin eserleri arasında *Mesâbîh* şerhine yer vermektedir.⁷⁸

İbnü'l-Fukkâî'nin vefat tarihi (hicrî 715) sonraki dönemde asıl müellifimiz Eşref el-Fukkâî'ye nispet edilerek aktarılmıştır.⁷⁹ Bu karışıklıklara temas etmeden önce her iki müellifin bilgilerini tablo ile göstererek farklılıkları ortaya koyabiliriz.

⁷⁵ Gökyay, "Kâtib Çelebi", 25/39.

⁷⁶ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl* (İstanbul: Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 1887), 294b.

⁷⁷ Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Kadızzade Mehmed, 83), 228b; Eşref el-Fukkâî, *Miftâhu'l-fütûh* (Üniversite B, 22), 167a.

⁷⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, İbnü'l-Fukkâî'nin vefat tarihi için 670 veya 715 yılından önce ifadesini kullanmaktadır. Bu bilgiler Kâtib Çelebi'nin zikrettiklerine paralellik arz etmektedir. Krş. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1172; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/213.

⁷⁹ Daha önce değindiğimiz üzere Carl Brockelmann vefat tarihini İbn Hacer'e atf yaparak 715 olarak kaydetmiştir. Krş. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-kâmine*, 1/377; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 6/236.

Tablo 2: Eşref el-Fukkâî ve İbnü'l-Fukkâî'nin Kimlik Bilgileri

	Künye	Adı (baba-dede)	Şehir	Nisbe	Lakap	Mezhep	Doğum-Vefat
Eşref el-Fukkâî	Ebu Abdullah	İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Abdülmelik b. Ömer	Tebriz	el-Fukkâî	Eşref	Şâfiî	? – 707'den sonra
İbnü'l-Fukkâî	Ebu'l-Fidâ	İsmail b. Muhammed b. İsmail b. Sadullah	Hama	İbnü'l-Fukkâî	Cemalüddin	Hanefî	642-715

Eşref el-Fukkâî ile İbnü'l-Fukkâî isimleri, nisbeleri ve yaşadıkları dönem itibariyle birbirleriyle karıştırılmaya müsait iki müelliftir. Ancak künye, dedelerinin ismi, şehir, lakap ve mezhep yönüyle ayrılmaktadır. İbnü'l-Fukkâî'nin *Mesâbih*'e bir şerh yazıp yazmadığı hakkında kesin kanaat sahibi olamasak da günümüze ulaşan *Miftâhu'l-fütûh* nüshalarının Eşref el-Fukkâî'ye ait olduğunu ifade edebiliriz.

İki müellif arasındaki karışıklık farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Eşref el-Fukkâî'ye işaret eden birçok yerde vefat tarihi hicrî 715 olarak belirtilmektedir.⁸⁰ *Süllemü'l-vüsûl*'ün tahkikinde Kâtib Çelebi'nin sadece ismine yer verdiği İbnü'l-Fukkâî'nin biyografisi için muhakkikler tarafından *Keşfü'z-zunûn*'a atıf yapılmakta ancak işaret edilen yerde Eşref el-Fukkâî'nin bilgileri yer almaktadır.⁸¹ Bazı araştırmacılar bu eseri *Mişkâtü'l-Mesâbih* şerhi

⁸⁰ Eşref el-Fukkâî'nin şerhinin tahkikini konu edinen yüksek lisans tezlerine ulaşamamak da başlıklarında vefat tarihi bilgilerinin İbnü'l-Fukkâî'den alındığı görülmektedir. Mekke Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde yapılan yüksek lisans tezleri şunlardır: Semîr b. Muhammed b. Muhammedel-Haddâd, *Şerhu Mesâbihî's-Sünne min Evveli'l-Mahtût ilâ Nihâyeti Bâbi'z-Zikr ba'de's-Salât min Kitâbi's-Salât li'l-İmam Ebî Abdullah İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl el-Fukkâî (v. 715): Dirâse ve Tahkîk (1437/2015)*; Abdurrahman b. Abdulvehhâb es-Sadîkî, *Şerhu Mesâbihî's-Sünne li-Ebî Abdillâh İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl el-Fukkâî (v. 710) min Evveli Bâbi (mâ lâ Yecûzu mine'l-Amel fi's-Salât ve-mâ Yubâhu minhu) ilâ Nihâyeti Bâbi (ed-Def'i min Arafat ve'l-Müzdelife): Dirâse ve Tahkîk (1434/2013)*; Ali b. Saîd b. Seyf es-Sa'dî, *Şerhu Mesâbihî's-Sünne li-Ebî Abdillâh İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl el-Fukkâî (v. 715) min (Evveli Bâbi'r-Remyi'l-Cemâr) ilâ Nihâyeti (Bâbi lâ Yud'â ale'l-Hudûd): Dirâse ve Tahkîk (1435/2014)*.

⁸¹ Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 4/89.

olarak kaydetmektedir.⁸² Eşref el-Fukkâî veya *Miftâhu'l-fütûh*'un bahsi geçen günümüz çalışmalarında ise ya *Keşfü'z-zunûn*'a işaret edilmiş ya da herhangi bir bilgi verilmemiştir.⁸³

Sonuç

Tarihsel süreçte kaybolan veya üzerinde ihtilaf bulunan eserler üzerine yapılacak çalışmalarda bibliyografik eserler ile yazma nüshalar birincil kaynaklar olarak bilgi sunmaktadır. Karışıklığın bulunduğu eserlerde ise bulguları doğrulatacak veya bulguların yanlışlığını ortaya koyacak kaynaklara başvurmak gerekmektedir. Bunun güzel bir örneği *Mesâbîhu's-Sünne* şerhlerinden *Miftâhu'l-fütûh*'tur. Günümüze ulaşmadığı düşünülen, müellifi meçhul kaydıyla anılan şerh ve Eşref el-Fukkâî ile İbnü'l-Fukkâî arasındaki karışıklık bu makalede incelenmiş, *Miftâhu'l-fütûh*'un müellifi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmada Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u başta olmak üzere çeşitli bibliyografik kaynaklar ile tarih, tabakât-terâcim ve şerh eserlerindeki bilgilere başvurulmuştur. Bu bilgiler günümüze ulaşan *Miftâhu'l-fütûh* nüshaları ile karşılaştırılmış ve Eşref el-Fukkâî'nin bu eseri telif ettiği tespit edilmiştir. İncelenen nüshalardan örnekler çalışmanın sonuna eklenmiştir. Kâtib Çelebi'den sonra Eşref el-Fukkâî ile İbnü'l-Fukkâî hakkındaki bilgiler genişleyerek karmaşık hale gelmiş; iki müellif isimleri, nisbeleri ve yaşadıkları dönem itibarıyla birbirlerinin yerine anılmıştır. Ancak bu iki ismin künyeleri, dedelerinin isimleri, mensup oldukları mezhep ve yaşadıkları şehir itibarıyla aralarında farklılık bulunduğu görülmüştür.

İbnü'l-Fukkâî daha çok kıraat alanında şöhret bulmuş Hamalı Hanefî bir âlimdir. Eşref el-Fukkâî ise hayatı ile ilgili bilgi bulunmamakla birlikte onunla yakın dönem ve aynı şehirde yaşayan *Miškât* şârihi Tîbî aracılığıyla sonraki kaynaklara görüş ve rivayetleri intikal etmiş bir muhaddistir. Hadis şerh kaynaklarında "kâle'l-Eşref" lafzı ve "شف" rumuzuyla yapılan atıflar incelediğimiz *Miftâhu'l-fütûh*'un nüshaları ile uyumaktadır.

Eşref el-Fukkâî; Ebû Ubeyd el-Herevî'nin *Kitâbu'l-garîbeyn* (غ), Zemahşerî'nin *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs* (ف), Begavî'nin *Şerhu's-sünne* (ش) ve İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'sinden (ن) rumuzlarla nakilde bulunarak hadisler ile bu eserlerdeki bilgileri bir araya getirmektedir.

⁸² Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir Suyûtî, *Kütü'l-mugtezî alâ Câmiî't-Tirmizî* (Mekke, 1424/2003), 53 (Neşredenin girişi).

⁸³ Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, 111, 113, 114; Selim Demirci, "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimi Dergisi* 5 (Bahar 2015), 248.

Ayrıca faide başlığı ile yaptığı yorumlarda geniş bir perspektif sunmaktadır. Eserin bu yönü sonraki kaynaklarda sıkça başvurulmasına etki etmiştir.

Bibliyografik eserler, günümüz çalışmaları, kütüphane kayıtları ve tahkik bilgileri gibi pek çok kaynakta konuyla ilgili karışık bilgiler bulunmaktadır. Bu durum yazma nüshaları dikkate almayan araştırmalardan kaynaklanmaktadır. Ayrıca *Keşfü'z-zunûn* ile *Süllemu'l-vusûl*'de gördüğümüz üzere Kâtib Çelebi'nin Eşref el-Fukkâî ve İbnü'l-Fukkâî'ye *Mesâbih* şerhi nispet etmesi bu karışıklığa etki etmektedir. Kaynaklara intikal ederek görüşüne sıkça başvuru Eşref el-Fukkâî ve eseri hakkındaki bilgi eksikliklerinin bir diğer nedeni yaşadığı dönemde çalkantılı bir siyasi ortamın ve Moğol istilasının bulunmasıdır. Her halükârda eserin bir bütün halinde günümüze ulaşması ve kaynaklardaki bilgilerin yazma nüshalarla uyumlu olması bu şerhin yeni çalışmalara konu olacağı ümidini taşıyamamızı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*. thk. Sıdkı Muhammed Cemil el-Attar. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.
- Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî Diyânüvî. *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Davud*. 14 Cilt. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1388/1968.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Mesâbîhu's-Sünne*. thk. Yusuf Abdurrahman Mar'aşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1407/1987.
- Brockelmann, Carl. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. çev. Abdülhalim en-Neccâ. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1968.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri: 1299-1915*. 3 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, ts.
- Demirci, Selim. "el-Hatîb et-Tebrizî ve Mişkâtü'l-Mesâbîh'i Üzerine". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 12/2 (2014), 95-113.
- Demirci, Selim. "İlhanlılar Dönemi Hadis Yorumculuğu; Şerefüddin et-Tîbî Örneği". *KTÜİFD* 2/2 (Güz 2015), 37-73.
- Demirci, Selim. "Şerafüddin et-Tîbî ve Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimi Dergisi* 5 (Bahar 2015), 233-259.
- Eşref el-Fukkâi. *Miftâhu'l-fütûh*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Üniversite B, 22, 331 vr.
- Eşref el-Fukkâi. *Miftâhu'l-fütûh*. Edirne: Selimiye, 962, 281 vr.
- Eşref el-Fukkâi. *Miftâhu'l-fütûh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed, 83, 228 vr.
- Eşref el-Fukkâi. *Miftâhu'l-fütûh*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 360, 235 vr.
- Eşref el-Fukkâi. *Miftâhu'l-fütûh*. Kütahya: Vahit Paşa, 42, 364 vr.
- Gökyay, Orhan Şaik. "Kâtib Çelebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/36-40. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Habeşi, Abdullah Muhammed el-. *Câmiü's-şurûh ve'l-havâşî: mu'cemun şâmil li-esmâi'l-kütübi'l-meşrûha fi't-türâsi'l-İslami ve beyâni şurûhihâ*. 5 Cilt. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1439.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî el-. *Meâlimü's-Sünen*. 4 Cilt. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hulvânî, Fatin Hasan Abdurrahmân. *el-İmam el-Hafız Şerefüddîn el-Hüseyin b. Abdullâh et- Tîbî ve Memnhecuhu fi Kitâbihi'l-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*. Mekke: Ümmü'l-Kura, Doktora, 1998.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed. *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yâni'l-mieti's-sâmine*. 4 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 2012.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed. *Gâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. 3 Cilt. Mektebetü İbn Teymiyye, 1351/1932.
- Karatay, Fehmi Ethem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça yazmalar kataloğu : 2172-4679: hadis ve fıkıh*. İstanbul : Topkapı Sarayı Müzesi, 1964.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b. Ebubekir. *İrşâdu's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1323/1905.

- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-Müsenne, 1941.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. thk. Mahmud Abdülkadir el-Arnaut. 5 Cilt. İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2010.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*. İstanbul: Süleymaniye, Şehid Ali Paşa, 1887, 578 vr.
- Kenderova, Stoyanka. *Catalogue of Arabic Manuscripts in SS Cyril and Methodius National Library Sofia Bulgaria Hadith Sciences*. London: al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 1995.
- Kettânî, es-Seyyidü'ş-Şerîf Muhammed b. Cafer. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Komasyon. *el-Fihrisü'ş-şâmil li't-türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmîyyi'l-mahtût: el-Kur'ân ve ulûmuhû*. Amman: Mecmâü'l-Meleki, ts.
- Kutbüddin İznîkî. *Telfîkât*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 1125, 264 vr.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-. *A'yanü'l-asr ve a'vanü'n-nasr*. thk. Ali Ebû Zeyd, Mahmûd Salim Muhammed, Nebil Ebû Amse, Muhammed Mev'ud. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, 1418/1998.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. 2 Cilt. Lübnan: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir. *Kütü'l-muğtezî alâ Câmi't-Tirmizî*. Mekke, 1424/2003.
- Şeyh Yakub Avfî. *el-Mefâtîh şerhu'l-Mesâbih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 357.
- Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah. *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâti'l-Mesâbih: el-Kâşif an hakâiki's-sünen*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 12 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- Uğur, Mücteba. *Hadis İlimleri Edebiyatı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî. *el-Ezhâr şerhu'l-Mesâbih*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 464.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Ma'rifetü'l-kurrai'l-kibar ale't-tabakât ve'l-a'sâr*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zeynûlarab, Ali b. Ubeydullah b. Ahmed. *Şerhu'l-Mesâbih li'l-İmâm el-Begavî*. ed. Nureddin Tâlib. 7 Cilt. İdâretü's-Sekâfiyyeti'l-İslâmiyye, 2012.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebin ve'l-müştêrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, ts.
- "<https://www.aruc.org/web/aruc/search>". 11 Ocak 2021

EK-1 Miftâhu'l-Fütûh'un Müellif Bilgisi (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Üniversite B, 22, 167a, 330b)

غير تعبه وعمره اذا التزمه لئلا يلحقه من غير علمه الزيادة مطلقاً والصبر يسكنها وتتمها
الزنا والامه منه الجهر بذكر العيز وسكونها **وم** فتنها ان في الوصيه **ب** المضارة في
الوصية والاضحية وينقض بعضها او يوصل غير اهلها ويجوز ما كان في السنة والديار بما صواب
واليلوج والملازم **م** كتم الصفة لعل الله تعالى في هذا الحيا يحط المسار كما صوته فزع من تسويد
شرح المصابع الذي هو من تأليفه اليعقوبي ابو عبد الله الفقيه في اوائل الازمنة حيا في بلاد مصر
ونجده على يد كاشف مقتضاه في خضر من ارمع من على في صوغ قوله في الشهر وحيثما كان
علا في اخر وقت الضحى من غرار احمد الاصح السادس والعشرين من سنة الاربعمائة وسبعين
وهو سادس ايامه على اتمام بائنه ولا تستفاد في فهمه عاينه والعمل بان فيه لعمرو
وصلى الله على سيدنا محمد وآله وسلم والمسلمين وعلموا وحسبهم والبايعه المصالح والاولاد

الذي من سادس ايامه في العترة الحنيفة في ليلة القدر عند ما بنا الشافعية في مصر اذ تعالوا بنا عن
امامنا وعظيم المومنين والمؤمنين والمسلمين والمسلمات والحمد لله والحمد لله والحمد لله الطاهر
و في كتابه في غير عترة الله تعالى ورحمته حفرة من عترة الناصرية في عترة الله ولولا الدين
المسلم والمسلمين والمؤمنين والمؤمنات الحيا فيهمم والاموات وحمم واياهم في ذكر الله ومستقر رحمته

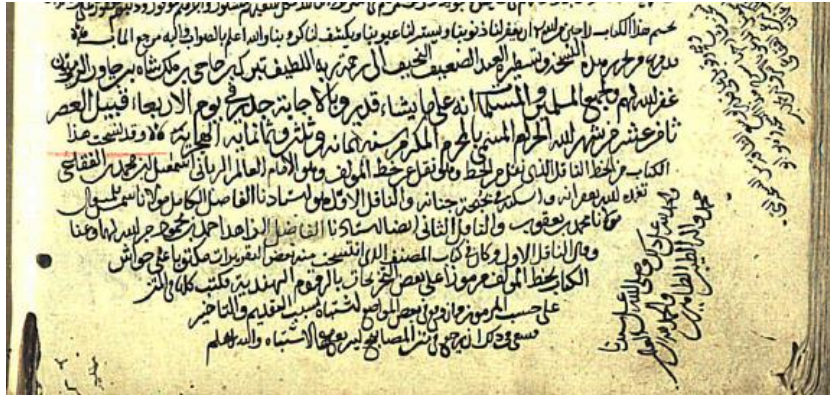
EK-2 Miftâhu'l-Fütûh'un Müellif ve Eser İsmi Bilgileri (Kütahya: Vahit Paşa, 42, 1b)

شرح على المصابع ليعقوبي
بسم الله الرحمن الرحيم وبتم بحسن الحمد لله الذي قصر
عنا بلقيس كبرياءه اقصى بحامد اهل خضرانه وعمرانه وضع عتاجه بفضله اوفى انبيائه اهل
ارضه وسمائه اجروا وياهم من لابه واشكره والشكر من نعمه جود الايقاد اجد على احصائه
وشكره استحال من يذره وانه وافضل الصلوات وانما هاهنا على التيمانه ومثلها بناه محمد سيد
اصفيابه وقدره اوليائه وعلمه واقرباه واصحابه واجبا به ما افلق الصبح فضياه واياها اسأل
ان يجعلنا من حلة غفائه **ب** انما في زمره اوليائه انه رؤف بعباداه واما نه قال السيد
الولام والمجاهد الهام قدوة ان **ص** محمد علي الدهر كاشف المعصلات من طرقات سيد المرسلين
نور الهدى واليقين اشرف الحق **ا** والدين ادم الله بركة افساه الى يوم الدين ابو عبد الله
اسماعيل بن محمد بن اسماعيل بن محمد القاسمي التبريزي في عام ظلم وغفا الله عنهما وبعد فلما كان
كتاب المصابع الذي جمعه الامام العلامة يحيى السنة ناصر الجديف ابو محمد الحسين بن محمد
القرن البغوي رحمه الله في الاجازات الدالة على نفاذ الاجوال الواردة في فضائل الاحمال
المنبذة عن السنن والاجكام الفارقة بين الحلال والحرام تياتا مباركا فيه فوائد ثمينة ومنافع
جدة لا يسكا د يستغنى عن ما جفته من يخط في سلك المحصلة ويضم الى جمع المستفيد من غنى
جامعية الثواب ويحتجى بنية الاحتمال **ا** **ب** جمع من كل الفاظه وعقد معانيه ما هو متفرق
في شرحه مع ما يشترط من الكتاب **ب** بعد من في هذا الفن كتاب شرح السنة الامام البغوي
وهما للقرينين الامام ابو عبيد الهروي وكتاب الفائق للامام جارا الله الرضوي وحال النهاية
للإمام ابن الاثير الجزي رحمه الله عليهم ولما كان تكليف كرهه الكتب الاربعة التي من تكرر ذكر
غيرها تمت على ذلك شرح السنة بحروف الشين وعلى ذكر الذين بحرف العين وعلى ذكر الفائق
بحرف الفاء وعلى ذكر النهاية بحرف **ب** لكون فان هذه الحروف اول اسمائها وقد يكون بحث واحد
في كتابين واكثر من هذه الكتب الاربعة حرافا واكثر على عدد تلك الكتب وصححت بذلك ما على
هذه الكتب الاربعة فاستدركها اثبات كل حرف من هذه الحروف الاربعة على ان البحث الذي بعد ذلك
الحرف مقبول في الكتاب الذي ذلك الحرف اول اسمه بلفظه بلا زيادة فيه ولا نقصان عنه وان لم يكن
ذلك ولغيره فقبول الاحادث **ب** اد فوالا ستر جتمنا من تلك الاحادث بدق النظر وانصرت على
نصرا هو اشكل من كل هذا **ب** كل ذلك فانه من الاطباء وتجيبة للفتنة للباب ونهسيلا
للامر على الطلاب واسأل الله تعالى ان يجعله خالصا لوجهه وان ينفع به ويوسع في نعم الوكيل
فاقر الله التوفيق في ذكر ما يحتاج الى البيان في عنوان الكتاب قوله الحمد لله
البحر وظل الجديف بسفاته الجود والشكر على انعامه والله تعالى يحيد نفسه ولا يشكره والثناء على

EK-3 Miftâhu'l-Fütûh'un Müellif Bilgisi (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 360, Zahriye Kaydı)

EK-4 Miftâhu'l-Fütûh'un Müellif Bilgisi (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Kadızade Mehmed, 83, 228b)

EK-5 Miftâhu'l-Fütûh'un Eser İsmi (Edirne: Selimiye, 962, 1b)

